

Otázky vnitrotřídní diferenciaci dělnické třídy

MILOSLAV FORMÁNEK
Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV,
Praha

1. Pojetí diferenciaci

Vývoj dělnické třídy a jejího vztahu k dalším skupinám a vrstvám (zvláště v socialistické společnosti) vede ke zvýšení složitosti dělnické třídy, k formování poloproletářských, přechodných vrstev, ke vzniku a narůstání rozdílů uvnitř skupin v dělnické třídě samé. Oživuje otázky, kudy vedou hranice sociálně třídního odlišení, jaká jsou kritéria mezitřídní, vnitrotřídní a vnitroskupinové diferenciaci.

Marxisté vycházejí z jednoty dynamického rozvoje třídy jako celku a vnitrotřídní dynamiky, z těsného sepětí a vzájemného podmiňování mezitřídních, vnitrotřídních a vnitroskupinových rozdílů. Je pro ně charakteristický důraz na jednotný dialektický systém třídotvorných znaků, v němž je určující místo a úloha ve způsobu výroby, a to jak v mezitřídních, tak ve vnitrotřídních vztazích. V jejich pojetí se vznik, rozvíjení a překonávání mezitřídních, vnitrotřídních a vnitroskupinových rozdílů i rozporů řídí shodnými zákonitostmi.⁽¹⁾

Vnitrotřídní a vnitroskupinové rozdíly vytvářejí hustší síť vztahů než vztahy mezitřídní. Jsou dílčí, vedlejší, méně nezbytné a obecné z hlediska postavení a jednání všech členů třídy. Jsou také přechodnější a dočasnější. Vůči obecným, podstatným, hlavním, nutným, stálým znakům mezitřídním jako prvotním a určujícím jsou druhotné a odvozené.

Autonomnost druhotných a odvozených znaků a také jejich vzájemnou nezávislost nelze přeceňovat, jak se to často děje při povrchní aplikaci teorie stratifikace a mobility. Také v odvozených, druhotných znacích se v určité míře, zprostředkovaně, nicméně koneckonců jako rozhodující projevují hlavní z prvotních, určujících znaků, tj. místo ve společenské výrobě a vlastnictví.

Rozhodujícími tendencemi vývoje ekonomických, sociálních, politických, duchovně kulturních sfér a způsobu života je formována základní struktura vnitrotřídních a vnitroskupinových vztahů. Výrazní nositelé obecných, podstatných a nutných znaků (rysů, vlastností) třídy (její jádro), jsou ve své práci a ve svém životě příkladem nejen spojeneckým třídám a skupinám, ale především působí na zvláštní skupiny a vrstvy uvnitř samotné třídy. Formují se zaostalé a pokročilé vrstvy, vrstvy různě ekonomicky, politicky a ideologicky vyspělé. Ze vztahů jádra třídy, v němž je zvláštní, jedinečné, nahodilé

(1) Tento závěr sdílí shodně všichni autoři, kteří se v poslední době věnovali socialistické dělnické třídě. Viz například [Amvrosov 1972 : 162-186; Markov 1975 : 13; Semjonov 1969 : 65; Zábřahová 1975 : 246] aj. A. Galkin podává návrh na odlišení vnitrotřídních skupin (vrstev), mezivrstev, hraničních skupin, vertikálně stabilních a vertikálně nestabilních vrstev (sku-

pin). Mezivrstvy zaujímají v sociální struktuře samostatné místo, nemají znaky utvářející třídy (například osoby svobodných profesí). Hraniční skupiny mají znaky několika tříd či skupin, obvykle jsou v přechodu od jedné třídy či skupiny k druhé. Další členění má význam spíše pro stanovení hranic třídy, jímž se v této stati nezabýváme [Istoričeskaja 1974:124].

a dočasné ve vysoké míře překryto zákonitými rysy třídy, k dalším skupinám (v nichž jsou tyto znaky rozvinuty méně či nerovnoměrně) se odvozuje vnitrotřídní vertikální členění a s ním těsně spjaté členění horizontální. Zkoumání z hlediska rozhodující skupiny umožňuje odlišit činitele spíše aktivní a spíše trpné, míru třídní bezprostřednosti jednání, vztah totožnosti a rozdílnosti individuálního, skupinového a třídního. Je základem odlišení masy třídy a jejího politického předvoje, třídy a ideologů třídy apod.

Ve vnitrotřídní diferenciaci máme na zřeteli veškerou bohatost členění podle nejrozmanitějších hledisek. Sledujeme účinek hlavní (sociálně ekonomické, vlastnické) stránky ekonomiky na technicko-ekonomickou, profesní, zaměstnaneckou, vzdělanostně kvalifikační, příjmovou stránku, na stránku osobní a rodinné spotřeby a zpětný vliv technicko-ekonomické stránky na stránku sociálně ekonomickou. V politické oblasti zkoumáme zejména rozsah a povahu politické aktivity (například politického potlačování proletariátu, účasti socialistické dělnické třídy na správě a řízení v jednotlivých sférách a institucích politického systému, v přímé a zastupitelské formě demokracie), organizovanost a uvědomělost dělnické třídy. V ideologicko-kulturní oblasti si všímáme rozsahu a úrovně vzdělání a účinnosti politicko-ideologického výchovného procesu, stupně rozvoje třídního vědomí, ale také rozdílů v technicko-kulturní úrovni a v duchovní tvářnosti a duchovní tvořivosti, jakož i sociálně psychického odlišení. (2)

Na dynamické proměny složení dělnické třídy, na různé úrovně ekonomické a politické aktivity a třídního uvědomění různých vrstev dělnické třídy působí okolnost, že je doplňována novými oddíly z dělnické třídy samé (mezigenerační výměna) a z jiných tříd a vrstev („zdola“, z poloproletářských a maloburžoazních vrstev, „ze strany“ a „shora“, ze středních vrstev, ze zaměstnanců a inteligence) [Ambatjelos 1978 : 46].

Jednotliví dělníci a vrstvy dělnické třídy jsou zároveň součástí jiných sociálních pospolitostí, širších či užších než třída sama, na něž přenášejí svůj třídní vliv a které na ně zpětně působí. Ve vnitrotřídní diferenciaci dělnické třídy se tak projevují potřeby a zájmy těchto širších pospolitostí, specifické formy jejich aktivity (například profesní), prvky jejich vědomí.

V literatuře jsou nejčastěji uváděna odlišení vrstev a skupin uvnitř tříd podle technicko-ekonomických hledisek ve výrobě, rozdělení, oběhu a spotřebě, v dělbě a organizaci práce. Málo rozpracovaná jsou hlediska ostatní.

Dělníci jsou například odlišeni podle odvětvového hlediska, vyjadřujícího rozdílnou úroveň rozvoje výrobních sil (například na průmyslové, dopravní, stavební, zemědělské a jiné dělníky, na dělníky spjaté s výrobou a s materiálními, popřípadě nemateriálními službami); podle rozsahu a úrovně rozvoje, podle koncentrace materiálně technických prostředků a povahy technické organizace práce (například na dělníky z malých závodů, z městských velkozávodů, z velkých průmyslových aglomerací); podle toho, jak ztělesňují objektivní zákonitost socialismu, tj. předstih rozvoje pracovníka, výrobce před rozvojem pracovních prostředků (jejich soulad); podle toho, nakolik je růst technické nasycenosti práce doprovázen zrychlením rozvoje obecné a speciální (odborné) vzdělanosti a kvalifikace jednotlivých profesí, tj. podle dynamiky kulturně technických charakteristik výrobců; podle obsahu a charakteru své práce, tj. právě její technické (energetické atd.), vybavenosti, podle stupně její složitosti (od ruční práce až po práci při obsluze automa-

(2) Někdy se setkáváme s hledisky převrácenými: z odvozených, druhotných znaků, často poměrně exaktně popsanych, se dedu-

kují závěry o hlavních celotřídních znacích, popřípadě se z generalizace druhotných znaků usuzuje na zánik třídně odlišujících znaků.

tických linek); podle výrobní produktivity a efektivity práce; podle profesionálního mistrovství a povahy tvořivé práce. Jsou dále odlišováni podle povahy účasti v organizaci a řízení ekonomiky, podle rozsahu, struktury a míry uspokojování materiálních i duchovních životních potřeb. Hledisko technicko-výrobní (výrobně ekonomické) je kombinováno například s hlediskem demografickým, generačním, s hlediskem pohlaví, s hlediskem teritoriálním a etnickým.

Další hlediska, zejména ze sféry sociálně ekonomické, politické a duchovně kulturní, jsou uváděna nejčastěji jako doplňující ilustrace k zobecněním z technicko-ekonomických procesů.(3) Takový redukující přístup skrývá hlavní vývojové tendence vnitrotřídní i mezitřídní struktury. Pokusme se proto uplatnit přístup, který bude důsledněji sledovat působení třídotvorných znaků na vnitrotřídní vztahy proletariátu a socialistické dělnické třídy.

2. Vnitrotřídní diferenciaci proletariátu

Uvnitř proletariátu odlišujeme skupiny a vrstvy podle toho, v jakém stupni ztělesňují, vyjevují všestrannou podřízenost systému vykořisťování, v jakém jsou dělníci potlačováni, tj. zbaveni rozhodujících funkcí v systému organizace a řízení (a tudíž závislí i ve své pracovní činnosti), jak jsou postiženi kapitalistickou dělbou práce, jaké je jejich místo v rozdělení, ve spotřebě, jaká je jejich životní úroveň, životní jistoty, tj. celková závislost na moci vlastníků výrobních prostředků. Spojení s určitou technickou a technicko-organizační podobou výroby (například s průmyslem) tuto sociálně ekonomickou rozvinutost různých vrstev a skupin dělnické třídy, která je hlavním předmětem zájmu výzkumníka, podmiňuje. Samy o sobě nevystupují profesionální a kulturně technické charakteristiky jako dostačující sociálně a třídně determinující znaky, slouží jako indikátory tohoto postavení (ovšem nesporně významné) [Semjonov 1969 : 91, 192].(4)

Podle těchto kritérií lze jako základní vnitrotřídní skupiny proletariátu určit: 1. dělnickou aristokracii, charakterizovanou rozvinutými technicko-ekonomickými ukazateli (vzděláním, kvalifikací, materiálním postavením, účastí na řízení), především však třídně politickou neorganizovaností a neuvědomělostí; jako její část pak řídící představitele a mluvčí, dělnickou byrokracii, odlišenou uvědomělým ztotožněním s kapitalismem a začleněním do systému buržoazní třídně politické moci; 2. jádro proletariátu, vytvářené proletariátem z velkozávodů, s rozvinutými technicko-organizačními charakteristikami, vedoucí organizovaně a uvědoměle boj proti buržoaznímu panství; 3. zbídačené, například nezaměstnané dělníky, u nichž se tento znak spojuje se silným útlakem politickým, proti němuž zatím nenacházejí účinnou obranu, a s ideologickou bezbranností.

Podle takových kritérií můžeme vyčlenit proletářskou „horní“, „střední“ a „dolní“ vrstvu. Jími můžeme správně charakterizovat tendence ke vzrůstajícímu významu „střední vrstvy“, tj. jádra dělnické třídy, aniž sklouzneme k dualismu ve výkladu vlivu rozvoje výrobních sil a třídního boje proletariátu.

Na toto základní vnitrotřídní členění může pak navázat další odlišení, například podle oblastí a odvětví uplatnění práce, podmiňující nestejnou úroveň vyzrálosti komplexně pojatých třídotvorných znaků. Zde se odlišuje proletariát

(3) Zacházení s jednotlivými izolovanými znaky vnitrotřídními jako s autonomními, a dokonce rozhodujícími činiteli třídního postavení vede ke spekulativním konstrukcím středně statistických, zprůměrovaných vrstev

a individuí.

(4) V. S. Semjonov se spokojuje s neúplným odlišením dělnické byrokracie (aristokracie) a nezaměstnaných proletářů, popřípadě ještě průmyslového proletariátu [Semjonov 1969 : 92].

průmyslový a zemědělský (někteří autoři poukazují na základní povahu tohoto odlišení v dané úrovni diferenciace, neboť ukazuje hraniční body kontrastu), i proletariát různých odvětví průmyslu. Náročné je odlišení proletariátu sféry rozdělení, oběhu a spotřeby, která je konec konců spjata s průmyslovou výrobou [například tzv. obchodně účetního proletariátu]. I pro mezitřídní specifikaci má totiž význam zjištění rozdílů a shod mezi hornictvím (jako dále nedělenou sférou důlního průmyslu) a například dopravou, která musí být diferencována podle bezprostřednosti svého sepětí s průmyslovou výrobou. Na tomto základě se vyděluje proletariát tzv. materiálních služeb (těch částí jinak v podstatě stejných profesních činností, jež jsou nezbytným prodloužením průmyslové výroby).

Je přitom nutné všimnout si jak průmyslového proletariátu jako jádra dalších skupin proletariátu v této rovině diferenciace vzniklých, tak i nových tendencí k rozšíření rozsahu materiálních služeb, a dokonce i nových tendencí k rozšíření hranic průmyslového proletariátu samého.[5]

Dělníci v menších a malých závodech, stavební a dopravní dělníci, zemědělstí dělníci, obchodní a účetní proletariát se liší od jádra, nejvyšší vrstvy proletariátu z hlediska jeho historického poslání (konkrétně od uvědoměle bojujícího průmyslového proletariátu), stále ještě mnohem méně příznivými podmínkami, které pro jejich třídní vystupování vytváří sama povaha výrobně ekonomické činnosti, s níž jsou spjata. Těmito celkovými důsledky se z hlediska své třídní činnosti od průmyslového proletariátu (přes pokračující zprůmyslnění) stále ještě odlišuje například zemědělský proletariát a proletariát sféry oběhu, rozdělení a spotřeby. Patří však k proletariátu, i když je spjat s poloprůmyslovou podobou výroby, či obsluhuje jako námezdní a výkonný personál ve hmotných službách potřeby průmyslové výroby.[6]

K rozpoznání a detailnějšímu rozpracování základních a odvozených hledisek vnitrotřídní diferenciace poskytuje podněty také vnitrotřídní členění buržoazie. Členíme ji, jak známo, podle objemu ovládnutí zvěcněné a živé práce (tj. vykořisťování — stále více za přímé pomoci politických institucí, zvláště státu) na velkou, státně monopolistickou, střední (častěji liberálně či národně orientovanou) a drobnou; odvozeně pak podle oblasti uplatnění kapitálu, přičemž si opět všímáme hlavně důsledků odlišností pro celkovou třídní funkci. Odlišujeme tak průmyslovou buržoazii, kapitalisty ve stavebnictví, v dopravě, ve spojích, v zemědělství, finanční kapitalisty, nájemce činžovních domů, provozovatele služeb materiálních a duchovních jak ve městě, tak na vesnici (soudkromě provozované masové komunikační prostředky, bary, kulturní zařízení apod.).

3. Vnitrotřídní diferenciace socialistické dělnické třídy

Také v socialistické dělnické třídě vzniká a rozvíjí se základní diferenciace podle hlavních vnitrotřídních znaků, tj. jejich zprostředkování velkými vnitro-

(5) A. Galkin upozorňuje, že z neprůmyslových oblastí materiální výroby (například zprůmyslňováním zemědělské práce) přecházejí postupně některé vrstvy námezdních pracovníků do průmyslového proletariátu [Istoričeskaja 1974 : 132].

(6) S. Widerszpil zahrnuje do dělnické třídy v širokém smyslu slova i námezdní a výkonné pracovníky „ve sféře oběhu a hmotných služeb“ (například pracovníky obchodu). Stejně jako A. Galkin však zdůrazňuje vzdálenost,

jež je dělí od jádra, od průmyslového proletariátu [Dělnická 1973 : 224; Istoričeskaja 1974 : 132]. Pojem jádro se objevuje ve dvojím významu: 1. specificky pro označení průmyslového proletariátu ve vztahu k celku proletariátu (otázka „hranic“ proletariátu i socialistické dělnické třídy, a tudíž i užšího a širšího pojetí dělnické třídy si vyžaduje pro svou složitost samostatné posouzení); 2. obecněji pro označení rozhodujících nositelů zákonitých vlastností třídy.

třídními skupinami. Určující, nejvyšší vrstvou v dělnické třídě je její jádro, formované především dělníky z průmyslových velkozávodů, tj. takovými dělníky, kteří relativně nejpříznivějších objektivních podmínek pro plnění své vedoucí úlohy také dokonale využívají (díky vedení komunistické strany), odlišující se úrovní své uvědomělosti a organizovanosti, svým vystupováním jako přední nositelé vyšší formy socialistického vlastnictví. U střední skupiny se můžeme setkat s určitou rozpojeností technicko-ekonomických, politicko-právních, sociálně ekonomických a politicko-ideologických stránek činnosti, tj. s nižší celkovou úrovní plnění vedoucí úlohy ve společnosti. Nejnížší skupinu charakterizuje pak převažující pasivní postoj, podmíněný zvláštními ekonomickými i politickými podmínkami.

Okolnost, že je někdy význam tohoto odlišení snižován poukazy na jednotné sociálně ekonomické podmínky sociálního postavení nejen třídy, ale téměř všech skupin a vrstev pracujících (garantované právně politickými akty znárodnění a združstevnění základních výrobních prostředků), vede ke hledání „zcela nových“ základních vertikálních členění. Taková členění buď ignorují třídně determinující rysy, nebo je přesouvají do kategorie znaků druhého, odvozeného řádu. Ve skutečnosti je odlišení vnitrotřídních skupin například podle oblasti (odvětví) uplatnění práce významné proto, že informuje o základní *třídní* funkci v souvislosti s konkrétními skupinami, vrstvami dělníků. Není a nemůže být záminkou pro opouštění třídního hlediska v přístupu ke společenskému procesu. Nejrůznější skupiny a vrstvy dělnické třídy působí v podstatě ve shodných podmínkách, určených zespolečněním výrobních prostředků. Současně však v různých objektivních podmínkách (i díky subjektivním předpokladům) nadále různě rámcových podmínek fakticky a vědomě využívají. V rámci socialistické dělnické třídy si tedy například všímáme, jaké procesy vedou neprůmyslové výrobní části dělnické třídy, nositele materiálních služeb, na pozice jádra socialistické dělnické třídy, odhalujeme možnosti působení v tomto směru.

Velmi častým hlediskem „zcela nové“ základní vnitrotřídní diferenciaci je hledisko kvalifikace jako prostředek k vyjádření rozdílů v charakteru práce. Používá je řada těch, kteří se mylně domnívají, že postavení ve společenské výrobě a vztah k vlastnictví jako rozhodující třídotvorné znaky byly nahrazeny (vytlačeny) novým kritériem sociální diferenciaci — charakterem (složitostí) práce. Výhodiskem je konec konců neadekvátní pojetí znaků třídy, zvýraznění zbytkových diferencí v úrovni oduševnění výrobní práce. V socialistické dělnické třídě (a s určitými úpravami i v proletariátu) jsou tak odlišováni: 1. kvalifikovaní dělníci s vysokou speciálně vzdělávací přípravou či zkušeností, vědomostmi a návyky, na jejichž základě vykonávají složitou práci; 2. polokvalifikovaní dělníci, kteří zaškolením jsou úzce specializováni, vykonávají mechanické operace ve strojových soustavách; 3. nekvalifikovaní dělníci, kteří jsou pro svou práci nevyškoleni, a proto mohou vykonávat jen práci pomocnou, hrubou.

Takový přístup reaguje na jeden z nejvýznamnějších předpokladů naplnění třídního poslání dělnické třídy. Předpoklad se však nepřeměňuje v žádoucí celotřídní rys jednání živelně. V. I. Lenin zdůrazňoval — vedle úlohy nižších a středních vrstev proletariátu — především úlohu předních, uvědomělých, vzdělaných dělníků. Rys uvědomělosti však není synonymem vzdělanosti a kvalifikace. V. I. Lenin měl na mysli ten dosah růstu technicko-kulturní úrovně, který vzniká při současném předstihu růstu třídního uvědomění a organiza-

nosti. Měl na mysli hlavní třídní vyústění hlediska vzdělanosti, růst společenské úlohy dělnické třídy [Lenin 1952 : 269, 270].(7)

4. Význam vědeckotechnických přeměn pro vnitrotřídní diferenciaci proletariátu

Vědeckotechnická revoluce otevírá lidstvu nevidané možnosti jak při přeměně přírody, tak při rozmnožování tvořivých schopností pracujícího lidu. V podmínkách kapitalismu nabývá však jednostranného charakteru. Slouží k prohloubení panství buržoazie nad proletariátem, k zosílení vnitřních a vnějších rozporů kapitalismu. Kapitalismus využívá vymožeností vědy a techniky ke stupňování zisku vykořisťováním a potlačováním proletariátu, odděluje nadále vědu od práce a nutí ji sloužit kapitálu. Prohlubuje výkonný, závislý charakter pracovní činnosti, mimo jiné v souvislosti s růstem anonymních mocí kapitálu, zprostředkovaných technobyrokraty. Tím je sám rozvoj vědy a techniky vážně deformován a omezován.

Vzájemný konkurenční boj různých skupin buržoazie o dosažení maximálního zisku tyto tendence prohlubuje. Zájem celku třídy je zastupován zájmy nej-mocnějších vnitrotřídních skupin, monopolů, finanční oligarchie, nadnárodních monopolů, které využívají k prosazování svých cílů států. Stále bezohledněji paralyzují všechny snahy státní byrokracie a různých skupin politických činitelů státními zásahy jejich neomezenou moc poněkud zúžit, a to v zájmu třídy jako celku, či dalších jejích skupin. Státní ekonomická politika v oblasti produkce a reprodukce (investic, cen, rozdělení důchodů, financování) je stále více podřizována zájmům průmyslově vojenského komplexu, který ovládá celý širší komplex průmyslu, armády, státní mocí a vědy. Militarizace ekonomiky, stupňovaná devastace výrobních sil a přírodních i sociálních zdrojů reprodukce zosilují konflikty v procesu technicko-ekonomického zespolečenšťování, vedou k prohloubení třídního antagonismu, k zosílení antagonismu mezi finanční oligarchií a zájmy drtivé většiny lidu [Dokumenty 1969 : 9].

Toto celkové vyústění vědeckotechnického pokroku v kapitalismu je doprovázeno změnami ve vnitřní skladbě buržoazie i dělnické třídy a dalších skupin a vrstev. Ve struktuře buržoazie posiluje váhu a vliv těch skupin buržoazie, které mají možnost získávat diferenciální monopolní nadzisk vyššími investicemi do technických a z jisté části i do lidských složek výrobních sil. Zvyšuje tudíž celkovou nerovnoměrnost vývoje uvnitř konkurenčních vnitrostátních i mezistátních skupin.

Významným monopolním prostředkem, jímž disponuje část buržoazie, je schopnost zakoupit, „zajmout“ skupiny odborníků, specialistů a podřídit jejich schopnosti svým třídním účelům.(8)

Vědeckotechnická revoluce přináší určité zvýšení složitosti skladby proletariátu. Vyvolává určité posuny mezi nejvyšší, střední a nižší vrstvou v děl-

(7) Diskuse o rostoucím významu stále početnější, technicky vysoce vzdělané vrstvy „dělníků-inteligentů“, o jejím vztahu k dělnické třídě poukazuje na rozdíl mezi vzdělaností, kvalifikací a uvědomělostí. Zatím se dospělo k dvěma stanoviskům. Jisté přecenění výrobně ekonomického hlediska (například hlediska vzdělanosti) vedlo k závěrům o přeměně těchto vrstev nejen v organickou, ale dokonce vedoucí část aktuální socialistické dělnické třídy (v její jádro). Druhé stanovisko respektuje složitý vztah dělby práce a jiných třídních ukazatelů a dospívá k závěru, že jde

o přechodovou, hraniční vrstvu [Istoričeskaja 1974 : 128].

(8) Jednotu suverénní moci vlastníků výrobních prostředků, umocňovanou jejich schopností využívat státu a vědy v konkurenčním boji, se snaží zakrýt různé pluralitní koncepce faktorů „bohatství“, „moci“ a „prestiže“. Pochybnosti, zda nadále trvá vztah mezi příjmem, bohatstvím a mocí korporací na jedné straně a politickou a vědní prestiží na straně druhé (či mezi rostoucí sociální prestiží politiků a vědců a bohatstvím a mocí), se např. snaží zasít D. Bell [Bell 1973 : 455].

nické třídy, a to koneckonců ve prospěch jádra proletariátu. Tyto posuny nejsou ovšem živelným produktem vědeckotechnických inspirací sociálních přesunů. Jsou výsledkem cílevědomého, organizovaného třídního boje, vedeného především proletariátu. Vědeckotechnický pokrok však přináší nové možnosti pro třídně politický boj. Jeho působení vyvolává zostření dosavadních konfliktů a způsobuje vznik nových ohnisek napětí.

Vědeckotechnická revoluce tedy zvyšuje složitost skladby proletariátu (například profesní) a přitom současně umožňuje cílevědomější a organizovanější třídní boj. Vyrovnává postavení podle hledisek kvalifikace, sblížuje profese, pomáhá (stálou koncentrací a centralizací výroby) překonávat regionální, národnostní, rasové přehrady, přehrady mezi odvětvími, mezi výrobou a službami, mezi službami materiálními a duchovními. Zesiluje mobilitu, prodlužuje tendenci k výrobně ekonomickému zespolečenštění práce a výroby za kapitalismu. Současně však při překonávání těchto přehrad zesiluje přehrady mezi třídní, tj. způsobuje, že také tyto tendence jsou zneužívány k oddělení výrobců od výrobního procesu, k zhoršování podmínek přivlastňování procesu a produktu vlastní práce. Jen za podmínky silného, účinného působení pokrokových organizací, zvláště organizací proletářského hnutí, může být zabráněno opětovnému, ostřejšímu vyhrocení vztahů mezi profesemi, vzdělanostními, kvalifikačními, příjmovými, regionálními, národnostními, rasovými a jinými skupinami, které byly uvedeny do prudšího pohybu vědeckotechnickým rozvojem výroby. Vědeckotechnická revoluce mění proporce mezi různými vnitrotřídními skupinami, například v různých odvětvích průmyslu, v průmyslové a neprůmyslové výrobě, v různých výrobních odvětvích (ve prospěch moderních odvětví elektronických, chemických, strojírenských apod.), ve výrobních odvětvích a materiálních a duchovních službách, v různých teritoriích, národních státech (další koncentrace a centralizace kapitálu). Zvyšuje tak nároky na odlišení a především na uvědomělé, organizované vystupování předních částí dělnické třídy, na mobilizaci méně vyspělých a zaostávajících částí. Tyto nároky však nelze spojovat jen v kvantitativními přesuny mezi různými tradičními vrstvami a skupinami. Problém stále účinnější třídní mobilizace různých oddílů dělnické třídy je zesilován stále častějším a rozsáhlejším přílivem různých skupin námezdní práce a souhrnného pracovního personálu do blízkosti pozic, které charakterizují proletariát.

Čím více se prosazuje velkovýroba, čím více roste podíl technických prostředků ve výrobě a odvětví produkujících techniku, tím více potřebuje kapitalismus různé skupiny zaměstnanců (námezdních pracovníků), kteří tyto potřeby obsluhují. Roste podíl složitě strukturovaných služeb. Současně se prohlubuje diferenciaci jak v těchto službách, tak ve „starých středních vrstvách“, zesiluje se proletářské postavení dělníků zaměstnaných v zemědělství, obchodu, kontrole a řízení, výkonných pracovníků v institucích služeb, zejména těch, které jsou bezprostředně spjaty s průmyslovou podobou výroby. Zprůmyslnění, koncentrace a centralizace, růst výrobně ekonomického zespolečenštění, napomáhá třídní sebevýchově neprůmyslových složek proletariátu, pomáhá v třídní výchově zaměstnanců a starých středních vrstev, které se blíží postavení proletariátu.

Vědeckotechnická revoluce přináší nové rozpory v oblasti profesní, kvalifikačně vzdělanostní struktury. Na první pohled jde o tak zjevné změny, jako je zvětšení podílu kvalifikovaných dělníků v neprospěch nekvalifikovaných, zaučených a nevyškolených, jako je určitý vzestup vzdělání a kvalifikace vcelku, jako je vznik nových a ústup některých starých profesí apod. Tyto procesy ovšem neznamenají vyloučení konfliktů, naopak zostřují rozpory.

Nový, ostrý rozpor se objevuje při prosazování růstu kvalifikace a vzdělanosti v neprospěch nekvalifikované ruční i strojové práce, (9) a to díky honbě za maximálním (monopolním) nadziskem, díky neustálému podřizování nejen přípravy dělníků výrobě, ale i jejich kumulované výrobní schopnosti (a výrobní schopnosti pracovníků vůbec) soukromovlastnickým účelům. Vědeckotechnická revoluce způsobuje, že roste „intelektualizace“, zvláště průmyslového proletariátu, narážející však na vůli a snahy příslušníků vládnoucí třídy, kteří problém obcházejí, nebo sabotují přípravu a využití rostoucí armády kvalifikované práce. (10) Buržoazie se snaží na základě požadavků masové rekvalifikace a vytlačení některých profesí postavit části dělnické třídy proti sobě a postižené vrstvy proti dalším skupinám pracujících. Vyvolává a zneužívá konflikty vznikající v procesu přípravy mládeže na dělnická povolání, zostřuje problém starších pracovníků, zhoršuje problém sociálních nejistot. Snaží se využít vznik nových odvětví a profesí ke snížení úrovně uvědomělosti a organizovanosti dělnické třídy. Snaží se zabránit vzniku dělnických organizací v těchto oblastech a profesích, jejich jednotnému postupu s dalšími organizacemi dělnické třídy. Současně však podrobuje nové útvary výrobců a dělnické třídy tvrdým zkouškám, ukazuje jim skutečnou povahu jejich námezdní existence, umožňuje jim postihnout ty či ony stránky procesu vykořisťování a potlačování. Ukazuje jim hodnotu tradičních forem třídního boje proletariátu.

Celkově tedy působí vědeckotechnický rozvoj objektivně a na základě vědomého, organizovaného působení politického předvoje dělnické třídy na konsolidaci sil této třídy a ostatních pokrokových sil, zvyšuje význam jejich boje a současně jej ulehčuje [Chramov 1975 : 102; Meždunarodnoje 1972 : 123 aj.]. (11)

5. Význam vědeckotechnických přeměn pro vnitrotřídní diferenciaci socialistické dělnické třídy

V socialistické společnosti nabývá proces zespolenšťování práce a výroby díky socialistickému vlastnictví neantagonistické podoby, vede k růstu sociální rovnosti a jednoty, k semknutosti společnosti. Socialistické vlastnictví zakládá takové přeměny výrobních a pracovních podmínek (a odvozeně i společenských, například mocenských vztahů), které postupně vyúsťují v přeměnu práce jako hlavní formy společenské aktivity v prvořadou životní potřebu.

Sociální rovnost a sociální jednota jsou zprostředkovávány bohatou rozmanitostí druhů (a tudíž dělby) práce, pracovních (kvalifikačních aj.) a životních podmínek a předpokladů, rozdíly v materiální i kulturní úrovni, mnohostranností schopností (talentů), potřeb a zájmů lidí. Jednota a rovnost ve společnosti se zvyšuje nejen překonáváním pozůstatků kapitalismu, včetně staré dělby práce, ale vhodným využíváním a rozvíjením rozmanitých procesů pro socialismus charakteristických, jemu vlastních. Jde o stále dokonalejší uspokojování tako-

(9) Způsobuje častou nejednotu v hodnocení převládající tendence. V. S. Gojlo např. ukazuje nesporné zvětšení počtu kvalifikovaných pracovníků na úkor nekvalifikovaných v USA, v Itálii a v dalších zemích (Gojlo 1974 : 124. 125). Také A. Galkin ukazuje, že „nehledě na veškerou rozpornost kvalifikačních změn za kapitalismu, v současné etapě rozvoje techniky získává rostoucí význam tendence ke zvýšení kvalifikace“ [Istoričeskaja 1974 : 129].

(10) Právě zdůraznění této tendence kapitalistů vede některé autory k závěru, že ten-

dence ke snížení úrovně kvalifikace v důsledku rostoucí automatizace nabývá dnes vrchu [Semjonov 1969 : 195].

(11) Není sporu, že části dělnické třídy spojují fyzickou práci se stále kvalifikovanější prací duševní a naopak, že se středně a vysoce kvalifikovaný technický personál povahou své práce postupně přibližil třídě dělnické. Názor o tzv. hraniční vrstvě námezdních duševních pracovníků ponecháváme v této souvislosti bez komentáře, protože patří do složitě tematiky hranic dělnické třídy.

vých rychle rostoucích materiálních a duchovních potřeb, které považují pracující za zvláště důležité a které prakticky zvyšují jejich společenskou úlohu.

Zvláště velké nároky jsou kladeny na rychlý růst společenské úlohy dělnické třídy, tj. na úkol „překonat stále ještě existující rozdíly v dělnické třídě v procesu vyššího rozvoje všech jejích příslušníků, v těsném spojení s dalšími pracujícími...“ [Krasemann 1973 : 105]. Tento proces je trvale stimulován vědeckými, ale zejména celkovými ekonomickými, politickými a ideologickými prostředky, jež má společnost k dispozici.

Rozvoj dělnické třídy, prohlubování rozhodujících vlastností třídy v jejích nejrůznějších základních vrstvách, závisí na rozvoji socialistického výrobního způsobu. Překonávání sociálních rozdílů, které by další rozvoj mohly záporně ovlivnit, je spojeno se změnami materiálně technické základny, se zdokonalováním výrobních vztahů, se změnami ve společenské dělbě práce, v jejím charakteru a funkčním obsahu [Markov 1975 : 13]. Jde o účinné rozmnožování všelidového vlastnictví, o správné využívání výrobních prostředků, které patří všem pracujícím, tj. o rychlý rozvoj sociálně ekonomických vztahů charakteristických pro přední oddíly dělnické třídy. Při rozvíjení odlišností a při překonávání vnitrotřídních rozdílů a nerovností se ve všech vrstvách dělnické třídy díky objektivním podmínkám a přeměně subjektivních předpokladů utvrzuje postoj hospodáře. Upevňuje se vědomí dělnické třídy, že je opravdovým, rozhodujícím tvůrcem společenského bohatství, vytvářejí se podmínky, aby mohla trvale a účinně uplatňovat svůj názor na nejlepší možné využití všelidových výrobních prostředků. V tomto směru je dosahováno stále lepších výsledků. Na XV. sjezdu KSČ mohl s. G. Husák označit za jeden z nejvýznamnějších výsledků vývoje po XIV. sjezdu, že „se upevnilo postavení dělnické třídy jako hospodáře a hlavního tvůrce materiálních hodnot, páteře našeho politického systému, že vzrostla její uvědomělost, technická i kulturní úroveň“. [XV. sjezd 1976 : 59].

Vědeckotechnická revoluce má velký vliv na procesy vnitrotřídní diferenciace socialistické dělnické třídy. Zvětšuje složitost její struktury, umožňuje rychlejší překonávání nežádoucích sociálních rozdílů, účinnější řešení problémů diferenciace uvnitř třídy. Opomíjení jejích požadavků a možností v této oblasti může vyvolávat značné dodatečné obtíže ve výstavbě. Oprávněně (pokud jsou skutečně respektovány hlavní stránky procesů) se proto klade důraz na výzkum vnitrotřídní diferenciace ovlivňované procesy vědeckotechnického rozvoje. [Istoričeskaja 1974 : 30; Socialističeskoje 1975 : 82; Słomczyński 1971 : 45 aj.].

Socialistická společnost má hluboký zájem na vědeckotechnickém rozvoji, poskytuje mu plný prostor. Socialistické vlastnictví, plánovitě řízení výroby a společnosti, možnost a nutnost vědeckého řízení výstavby a rozhodující účast pracujících na řízení hospodářství a společnosti, to vše vede k cílevědomému vytváření jednotné státní technické a vědní politiky, nových forem spojení vědy, techniky a obou stránek výroby. Uplatňování techniky a vědy v souladu s potřebami lidu umožňuje zdokonalovat strukturu výroby v odvětvích, regionech, zemích, komplexně rozvíjet všechny stránky výrobních sil, zvláště pak lidský činitel. Umožňuje dosahovat produktivity a intenzity ve výrobě rovnoměrně v celém hospodářství při rozumném, šetrném hospodaření s lidskými a přírodními (surovinovými, energetickými) zdroji, které nejsou svým aktuálním rozsahem neomezené [O výsledcích 1978 : 5]. [12]

(12) Na 11. plenárním zasedání ÚV KSČ s. G. Husák mj. uvedl: „... mnozí odpovědní pracovníci přistupují formálně k tomuto úkolu,

nepochopou, že vědeckotechnická revoluce vyžaduje zásadní změny ve stylu a metodách činnosti, rozhodný boj s byrokratismem a rutínou.

Dlouhodobá, zásadní ekonomická politika ve všech zemích socialistického společenství je orientována na využívání velkých i malých rezerv růstu efektivnosti výroby, zvláště pak produktivity práce. Věda a technika zajišťuje s pomocí stranické a státní vědeckotechnické politiky především zlepšování podmínek práce a života lidí. Je těsně spjata s formováním podmínek pro zvyšování produktivity práce, tj. s plánováním, řízením, organizací práce, napomáhá vzniku nové pracovní morálky a kázně, uvědomělé, organizované, obětavé práce všech pracujících.

Především tomuto úsilí slouží snaha o intenzivní, rychlé výrobní využití technické tvorby, které je nemyslitelné bez základního výzkumu a bez vypracování dlouhodobé strategie vědeckotechnického pokroku. Takovou stálou orientací vědy a techniky se dosahuje stále účinnějšího zatažení veškerého sdruženého pracovního personálu, všech vrstev pracujících, socialistické dělnické třídy a jejích složek do výrobního a sociálního procesu. Komunistické strany mobilizují pracující k odpovědnosti, k odvaze a důslednosti ve využívání vědy a techniky. Vedou je ke kritice nejen těch, kdož se v tomto postupu dopouštějí chyb, ale také těch, „kdo nevyužívají všech možností pro rozvoj výroby, kdo neprojevují iniciativu, kdo jsou pasivní“. [O výsledcích 1978 : 5; XXIV. sjezd KSSS 1971 : 54].

Všechny změny v sociální, politické i ideologické oblasti nejsou přitom zprostředkovávány výrobou, některé z nich vyvolává věda a technika bezprostředně. Pomáhá zvyšovat kvalitu a efektivitu práce také v mimoeconomických oblastech. Plánovitost a vědeckost v řízení rozvoje socialismu umožňuje zase tyto obecnější sociální důsledky předvídat. Vědeckotechnický rozvoj vede tak k celkovým změnám subjektivního faktoru pokroku, pomáhá přibližovat strategický cíl komunismu, všestranný život pro každého člověka. Umožňuje formovat nový typ osobnosti, nový typ pracovníka; tvořivá a sociálně aktivní osobnost je pak podmínkou realizace možností vědeckotechnického rozvoje.

Věda a technika má všestranné a poměrně hluboké účinky také na dělnickou třídu a proměny vztahů jejích vnitrotřídních vrstev. Obohacuje zkušenost z účasti na uskutečňování ekonomické politiky a schopnost účinně řešit problémy efektivnosti výroby. Napomáhá rozvoji socialistické organizace práce a tím i výrobní a pracovní disciplíny dělníků. Přináší značné změny v profesní, vzdělanosti a kvalifikační struktuře, zvyšuje možnost uspokojování materiálních a duchovních potřeb dělníků podle socialistických zásad odměňování, pomáhá utužovat socialistický vztah k práci. Poskytuje nové možnosti v účasti mas na řízení výroby a společnosti, v politické aktivitě. Vede k růstu obecné kultury a vzdělanosti dělnické třídy, k dalšímu rozvoji jejího způsobu života [Markov 1975 : 7].

V souvislosti s cílevědomým formováním obsahu a charakteru mnohostranných forem a druhů společensky užitečné práce dělníků je uváděna do pohybu struktura dělnických profesí. Dochází k účelné diferenciaci, specializaci, sbližování a vyrovnávání profesí. Na kvalitativní změny profesní struktury dělnické třídy působí pokrok v technické vybavenosti práce, dokonalejší využívání techniky s pomocí dokonalejší organizace a kulturně technické úrovně práce. Specializace a vyrovnávání profesí přináší větší diferenciaci funkcí, zvětšuje svobodu výběru pracovní činnosti v souladu s různorodými schopnostmi a ta-

něrstvím. Zdaleka ne všichni chápou, že věda napomáhá měnit nejen charakter lidské práce, ale i celý materiální a duchovní způsob života lidí. Zápas za vědeckotechnický rozvoj, jak zdůraznil XV. sjezd KSČ, je předním úkolem

celé strany. Povinností komunistů je být v čele úsilí o neustálý technický pokrok, všestranně podporovat nová technická řešení a vést důsledný boj proti technické strnulosti a rutině.“ [O výsledcích 1978 : 5].

lenty. Umožňuje efektivnější a rychlejší výměnu zkušeností, podněcuje nové formy pracovní soutěže mezi kolektivy, dává větší prostor tvořivé práci.

Schopnosti dělnické třídy jako vedoucí výrobní síly a současně i možnosti urychlit sbližování a vyrovnávání vnitrotřídních rozdílů jsou ovlivňovány těsně se prolínajícími procesy: růstem obecné kulturně technické úrovně (speciálních, profesních znalostí a kvalifikace) při ovládnutí výrobně ekonomických procesů a růstem obecné kulturní úrovně (vzdělanostní, duchovní). Obecný, celkový vzestup je doprovázen zvláště rychlým vzestupem těch složek dělnické třídy, jejichž (dosud převážně fyzická) práce je ve vysoké míře nasycována duchovním obsahem. Takové vrstvy vysoce intelektualizované práce jsou nositeli nových, významných procesů formujících dělnickou třídu, nejsou však předzvěstí jakési přeměny dělnické třídy v novou vedoucí vrstvu, vrstvu duchovní práce.

6. Rozhodující hlediska vnitrotřídní diferenciaci

Postavení a úloha tříd a vnitrotřídních skupin je určována výrobním způsobem, zvláště sociálně ekonomickým postavením, soustavou společenských vztahů, zákonitostmi vývoje sociálně třídní struktury, společenským bytím i vědomím, základnou i nadstavbou, rozvojem sociálně ekonomické formace.

V postavení a aktivitě socialistické dělnické třídy se v nejrozvinutějších podobách odráží socialismus vlastní zákonitě tendence ekonomické, politické a ideologické, což se zpětně odráží na její úloze vůči dalším skupinám, v celém společenském pohybu, v bezprostředním životě (životním způsobu) jedinců. Dělnická třída je objektem rozvoje společenských poměrů, a současně hlavním subjektem jejich formování. Rozvoj tvořivé aktivity dělnické třídy je nemožný bez rozvíjení možností a odpovědnosti dalších skupin a vrstev pracujících, její aktivita je však rozhodujícím předpokladem aktivity všeho lidu. Řešení tohoto rozporu silně ovlivňují vnitrotřídní vztahy uvnitř dělnické třídy samé, úspěšnost řešení neantagonistických vnitrotřídních rozporů.

V socialistické společnosti existuje společenské vlastnictví výrobních prostředků, existují neantagonistické rozpory v procesu zespolečenštění práce a výroby. Práce výrobců, pracujících, je stále více ve své sumě prací bezprostředně společenskou. Zájmům a potřebám pracujících je výroba ve společnosti podřízena, slouží maximálnímu uspokojování jejich rostoucích materiálních i duchovních potřeb. Smyslem rozvoje výroby je koneckonců rozvoj bohatství v novém, nefetišistickém významu, tj. rozvoj bohatství společenských vztahů založených na společensky účinné práci. Rostou předpoklady pro plné vyrovnání sociálních podmínek činnosti pracujících, tj. pro plné osvobození nejprve jádra dělnické třídy a postupně celé třídy, pro všeobecnou přeměnu práce v první životní potřebu i radost.

Dělníci jsou bezprostředními výrobci, jejichž výrobní práce vstupuje do celospolečenských souvislostí (díky státnímu vlastnictví) přímo. Zakládají svou práci nejvyšší úroveň zespolečenštění práce a výroby. Avšak sociálně ekonomická, vlastnická a výrobně ekonomická stránka se různě podmiňují v jednotlivých skupinách uvnitř dělnické třídy, u jednotlivých příslušníků třídy. Tím je vyjádřena rozpornost jejich postavení jako výkonných výrobců, výrobců užitečných hodnot, kteří si v konkrétním podniku a odvětví osvojili určitou úroveň kvalifikace a získali určitou profesi, nabývají určité výše důchodů apod., a jako nositelů vyšší formy socialistického vlastnictví. Zespolečenštění výrobních prostředků, jež nadále postupuje, nemůže tento rozpor ve všech jeho stránkách okamžitě vyřešit. Je řešen postupně rozvojem výrobních sil, dalším

technickým pokrokem, modernizací průmyslu a ekonomiky vcelku, rozvinutím socialistických vztahů ve výrobě, vztahů socialistického vlastnictví, rozvojem vztahů politických a kulturně ideologických. V rámci dělnické třídy vystupují proto do popředí skupiny a vrstvy, které jsou z nejrozmanitějších objektivních i subjektivních důvodů předními nositeli socialistických forem vlastnictví, které respektují ve své práci podstatné a dlouhodobé potřeby a zájmy všech příslušníků své třídy, všech rozhodujících vrstev pracujících. Jde o přední nositele technicko-ekonomické a sociálně ekonomické tvořivosti, o tvořivé pracovníky v politické a kulturně ideologické sféře, o přední nositele internacionalismu. Dílčí ukazatele by měly indikovat tendence vývoje v postavení a úloze těchto skupin.

Vnitrotřídní diferenciaci silně ovlivňují rozdíly v úrovni třídně politické organizovanosti a v třídním uvědomění. Politické vedení a řízení v socialistické společnosti je v rukou pracujícího lidu, který je usměrňuje k naplňování svých podstatných zájmů a potřeb. Řízení přitom má demokraticko-centralistickou povahu, má stránku masovou a odbornou, obsahovou a instrumentální (věcné a technické aparatury a technicko-organizační aspekty).

Pracující třídy a vrstvy jsou suverénním subjektem politiky, současně však jsou vedeny nejvyšším třídním subjektem, dělnickou třídou. Dělnická třída je pozdvihována k vyšším úrovním činností svým předvojem a předvojem všech pracujících, komunistickou stranou. Straníci, členové organizací, občané jsou organizováni a ideově orientováni stranickým, odborovým, státním velením. Jsou tudíž současně objekty své vlastní principiální a perspektivní politiky.

Tento rozpor je řešen prohlubováním jednoty objektu a subjektu řízení, a to rozvojem různých stránek společenského života, především ekonomiky, neustálým prohlubováním role socialistické politiky, zvláště vedoucí úlohy dělnické třídy v čele s komunistickou stranou.

Účast v práci masových organizací, zvláště odborů, činnost dělníků-komunistů, jejich účast v práci různých orgánů socialistického státu, to vše značně ovlivňuje tendence vývoje třídy jako celku. V dělnické třídě se vytvářejí politické vrstvy stimulující celkový růst její třídní vyspělosti. Tyto vrstvy vystupují aktivně vůči skupinkám, které jsou nositeli třídně nerozvinutých pozic, orientací třídně nesourodých a v dílčích případech i nepřátelských, zvláště maloburžoazních.

Smyslem ideového a organizačního vedení je uvést do pohybu celou dělnickou třídu, všechny její složky, neustále stupňovat její společenskou aktivitu v jejím vlastním zájmu, což je současně rozhodujícím důvodem existence politické formy tohoto vedení.

Celkové společenské postavení a úloha, třídní zkušenost, okolnost, že je vedena komunistickou stranou, se promítají v rozvinutém třídním uvědomění dělnické třídy, v úrovni totožnosti každodenního vědomí dělnické třídy s vědeckým vědomím, s marxismem-leninismem. Dělnická třída je výrazným představitelem psychiky i každodenní zkušenosti pracujících mas a současně ve své činnosti ztělesňuje jednotu zásad marxismu-leninismu a socialistické praxe.

V různých skupinách dělnické třídy se však mohou vyskytovat různé komplexy racionálních, logických prvků myšlení, odvozených z vědecké ideologie (které mají podobu teoretických tezí, vědeckých pravd) a všednodenního vědomí, charakterizovaného bezprostřední, předmětně praktickou formou osvojování třídního bytí. Tyto dvě stránky třídního vědomí mohou různě působit na představy, názory, pocity, hodnoty, vzory, stereotypy, nálady, na formování zájmů, ovlivňují třídní jednání. Všednodenní formy vědomí nadále silně působí. Projevují se například v tradičních a zájmových orientacích, v orientacích

na osoby, věci, symboly. Jsou oceňovány jako absolutně pravdivé, protože plynou z bezprostředního prožitku.

Dělnické vědomí mohou rozměňovat či stimulovat také formy vědomí vznikající působením dělníků v širších sociálních společenstvích (všelidské, historické, tradiční, národní, generační, kvalifikační, profesní, spotřební vědomí, vědomí různých zájmových skupin, např. sportovních fanoušků apod.). Nové problémy vznikají pokračujícím sblížováním dělnické třídy s družstevním rolnictvem a socialistickou inteligencí (pozitivní i negativní aspekty proměn vědomí některých vrstev, např. oživení technokratismu či naopak maloburžoazních předsudků vůči nositelům převážně duševní práce).

Různé skupiny a vrstvy dělnické třídy jsou nositeli různého poměru vědeckého a každodenního vědomí, jsou více či méně přístupné kulturně duchovním orientacím, které se rozvíjejí nikoli v jádru dělnické třídy, ale ve střední či nižší skupině, popřípadě mimo dělnickou třídu, v dalších vrstvách. Mohou být různě zasazeny maloburžoazní mentalitou či přímo buržoazní ideologií (například projevy liberalismu, technokratismu, spotřebitelství, fetišismu). Vysoká míra totožnosti každodenního a vědeckého vědomí je charakteristická pro jádro dělnické třídy.

Rozvoj socialistické dělnické třídy se projevuje v důležité buňce, prvku struktury třídy, která je současně významnou buňkou společnosti, — v dělnických výrobně pracovních kolektivech a změnách jejich struktury. Výrobně pracovní kolektiv dělníků je bezprostředně formován technicko-ekonomickým obsahem a výrobně ekonomickým charakterem práce, který zprostředkuje jejich funkce rozhodující, tj. sociálně ekonomické a politické. V důsledku vědeckotechnického rozvoje vystupuje například do popředí skupina pracovníků-dělníků, která je nositelem kvalifikované a vysoce kvalifikované práce, vznikají nové kvantitativní poměry mezi nositeli různé technicko-kulturní úrovně práce. Objevují se nové možnosti výrobně ekonomického spojení dělnických pracovních kolektivů s inženýrsko-technickou částí sdruženého pracovního personálu. Tyto procesy jsou nesporně jedním z ukazatelů úrovně sociálního rozvoje výrobně pracovního kolektivu.

Současně jsou bezprostředním základem uvědomělého, cílevědomého plánování i prognózování sociálního rozvoje výrobních kolektivů. Toto plánování sleduje v první řadě rozhodující stránky rozvoje těchto kolektivů, tj. jejich rozvoj sociálně ekonomický a sociálně politický — avšak ve zprostředkování technicko-ekonomickým rozvojem, zdokonalováním technické vybavenosti práce (mechanizací, automatizací), vědeckou organizací výrobní práce, ekonomickým stimulováním. V tomto smyslu zdůrazňuje Markov, že „plány sociálního rozvoje výrobních kolektivů vyjadřují v komplexu základní sociální důsledky vědeckotechnické revoluce a technicko-ekonomického rozvoje podniků“. [Markov 1975 : 12, 13].

Dělnická třída se rozvíjí v národně státních hranicích a je současně neoddělitelnou součástí světové dělnické třídy. Rozpor řeší komunistická strana politikou a ideologií socialistického a proletářského internacionalismu, která navrhuje na formující se rysy internacionální mentality, psychiky, každodenního vědomí.

V rámci dělnické třídy se tak projevují odlišnosti v odvozených znacích, ovlivněné zvláštnostmi historického vývoje v národním i regionálním měřítku, odlišnou sumou revoluční a budovatelské zkušenosti, zvláštnostmi ve formování její kulturně technické, obecně vzdělanostní, politické úrovně. Problém vnitrotřídní diferenciacie má v této souvislosti značný význam, přesto byl zatím zřídka vytyčován, ještě řidčeji pak pozitivně a energicky řešen. V té

souvislosti připomínáme úvahu kolektivu sovětských autorů o výrazných rysech sovětské dělnické třídy [Rabočij 1975].

Budováním rozvinuté socialistické společnosti přináší dělnická třída jednotlivých zemí podle svých možností a na základě principů internacionalismu příspěvek věci celé mezinárodní dělnické třídy. KSČ věnuje značnou pozornost mezinárodní socialistické integraci, upevňování vztahů vzájemné podpory a spolupráce mezi zeměmi socialistické soustavy, formování mezinárodního socialistického společenství. Díky těmto procesům je dělnická třída různých socialistických zemí formována vnitroodvětvovou mezinárodní specializací a kooperací, která klade vysoké kvalifikační nároky na výrobní vyspělost dělnické třídy a zároveň je faktorem prohlubování její internacionální sociálně ekonomické a sociálně politické vyspělosti.[13]

Literatura

- Ambatjelos, A.: *O utváření vědomí soudobé dělnické třídy*. Otázky míru a socialismu 1978, č. 6.
- Amvrosov, A. A.: *Ot klassovoj differenciaciji k socialnoj odnorodnosti obščestva*. Moskva 1972.
- Bell, D.: *The Coming of Post-Industrial Society. The Venture in Social Forecasting*. New York 1973.
- Dělnická třída a současnost*. Sborník. Praha. Svoboda 1973.
- Dokumenty moskevské porady komunistických a dělnických stran*. Praha, Svoboda 1969.
- Galkin, A.: *Sdvihi v socialnoj strukture kapitalističeskich stran i rabočij klass*. In: Istoričeskaja missija rabočego klassa i idělogičeskaja borba. Moskva, Politizdat 1974.
- Gojlo, V. S.: *Buržoaznyje neoklassičeskije predstavlenija o rabočej sile*. Rabočij klass i sovremennij mir 1974, č. 1.
- Chramov, J. P.: *Vlijanije naučno-těchničeskoj revoljuciji na razvitije někotorych aspektov političeskogo soznanija trudjaščichsja pri kapitalizme*. In: Filosofija i nauka, Leningrad, ILU 1975.
- Krasemann, I.: *Zur weiteren Entwicklung der sozialen Gleichheit der Arbeiterklasse bei der Schaffung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft*. Wissenschaftliche Beiträge der Parteihochschule „Karl Marx“ bei der SED 1973, Heft 3.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 4. Praha, Svoboda 1952.
- Markov, N. V.: *Sovětskij rabočij klass i naučno-těchničeskaja revoljucija*. In: Problemy naučnogo komunizma. Vypusk 9. Rabočij klass i stroitelstvo komunizma. Moskva, Izdatelstvo Mysl, 1975.
- Meždunarodnoje rabočije dviženije*. Moskva, Izd. političeskoj literatury, 1972.
- O výsledcích plnění závěrů XV. sjezdu KSČ a dalším postupu při jejich realizaci*. Rudé právo, 18. března 1978.
- Rabočij klass i jeho veduščaja rol' v stroitelstve komunizma*. Moskva, Izd. Nauka 1975.
- XV. sjezd Komunistické strany Československa*. Praha, Svoboda 1977.
- Semjonov, V. S.: *Kapitalizm i klassy. Issledovanija socialnoj struktury sovremenno-go kapitalističeskogo obščestva*. Moskva, Izd. Nauka 1969.
- Ślomozyński, K.; Wesołowski, W.: *Aktualne problemy badań struktury klasowej w Polsce*. Nowe Drogi 1971, č. 6.

(13) Na 11. plenárním zasedání ÚV KSČ k tomuto problému s. G. Husák řekl: „V celkové strategii rozvoje našich vnějších ekonomických vztahů vycházíme z toho, že jejich trvalou základnou zůstává rozvíjení ekonomické integrace a všestranné spolupráce s členskými státy *Rady vzájemné hospodářské pomoci*. Významná úloha přitom připadá rozpracování dlouhodobých cílových programů zaměřených na rozhodující oblasti národního hos-

podářství. Aktivně se podílíme na konkretizaci jejich základních záměrů při přípravě mezinárodních dohod, které zajišťují jednotlivé integrační akce na mnohostranném i dvoustranném základě. K nejvýznamnějším opatřením ve dvoustranné spolupráci patří zejména příprava dlouhodobé koncepce specializace a kooperace mezi Československem a Sovětským svazem ve vybraných oborech.“ [O výsledcích 1978 : 4].

Резюме

Форманек М.: Вопросы внутриклассовой дифференциации рабочего класса

В статье подчеркивается единство межклассовых, внутриклассовых и внутригрупповых различий, обстоятельство, что по производным, вторичным знакам в определенной мере опосредствованно, но в конце концов в качестве решающего фактора проявляется воздействие главного из первичных, определяющих знаков, т. е. места в общественном производстве и собственности на средства производства. В статье отмечается, что чаще всего приводится различие слоев и групп внутри классов с технико-экономических точек зрения в производстве, распределении, обращении и потреблении, в разделении и организации труда. Техничко-экономическая точка зрения комбинируется напр. с демографической, с аспектами поколений, пола, территории и этнической принадлежности. Дальнейшие точки зрения, в особенности относящиеся к политической и культурно-духовной областям и к образу жизни, приводятся часто в качестве дополняющей иллюстрации к обобщениям технико-экономических процессов.

В части статьи посвященной внутриклассовой дифференциации пролетариата различаются рабочая аристократия и бюрократия, далее ядро пролетариата и обнищавшие, напр. безработные пролетарии. Из этого основного внутриклассового различия вытекает расчленение по областям и отраслям исполнения работы, обуславливающее неодинаковый уровень зрелости разных классовообразующих знаков у отдельных групп пролетариата (в том числе напр. связанных с материальными услугами).

Высшим слоем социалистического рабочего класса считается его ядро, формируемое прежде всего рабочими крупных промышленных заводов. Различение внутриклассовых групп по областям (отраслям) исполнения работы является важным потому, что оно информирует об основной классовой функции в связи с конкретными слоями рабочих. В статье тоже обращается внимание на отношение между критериями образования, квалификации и сознательности.

Особое внимание уделяется значению научно-технических перемен для внутриклассовой дифференциации пролетариата и социалистического рабочего класса. Научно-техническое развитие порождает такие сдвиги между слоями пролетариата, которые в конце концов, в обстановке целенаправленной, организованной классовой борьбы укрепляют ядро пролетариата, повышают значение борьбы рабочего класса и облегчают ведение этой борьбы.

В социалистическом обществе научно-техническое развитие увеличивает сложность структуры рабочего класса, позволяет быстрее преодолевать социальные различия и более эффективно решать проблемы дифференциации внутри класса. Таким образом научно-техническое развитие приводит к общим изменениям субъективного фактора прогресса, помогает приближать стратегическую цель коммунизма, всестороннюю жизнь для каждого человека. Оно дает возможность формировать новый тип личности, новый тип работника; творческая и социально активная личность является условием реализации возможностей научно-технической революции.

В заключение статьи рассматриваются некоторые процессы организации и воспитания сознательности и их воздействия на внутриклассовую дифференциацию. Показывается значение внутриклассовой дифференциации национальных отрядов рабочего класса. Подчеркивается роль трудовых коллективов рабочих.

Summary

Formánek M.: Issues of Intraclass Differentiation of the Working Class

The paper accentuates the unity of interclass, intraclass and intragroup differences, i. e. the fact that in the derived, secondary features demonstrates itself in a mediated way — nevertheless as a decisive factor after all — the function of the main of the primary determining features, i. e. of the place in the social production and of the character of means of production ownership. It demonstrates frequent criteria applied when differentiating among social strata and groups within classes:

technical and economic criteria for the sphere of production, distribution, circulation, consumption, division and organization of labour. These are usually supplemented by social and economic, political, spiritual, cultural and international criteria. The paper focuses at solving problems of fundamental intraclass divisions on the ground of decisive, complex indicators.

In the part concerned with the intraclass differentiation of the proletariat the author distinguishes the basic body of proletariat which is economically, ideologically and politically mature, the workers' aristocracy and bureaucracy and finally the pauperized, e. g. unemployed proletarians (strongly dependent on bourgeoisie). This general classification provides a basis for further differentiation connected with spheres and branches of work which condition unequal maturity levels of various class-forming features existing with these proletarian groups (including those pertaining to material services).

The top stratum of the socialist working class is its central body formed mainly by workers of industrial large-scale establishments. The differentiation among intraclass groups according to the spheres (branches) of labour employment and other technical and economic criteria is important since it gives information on the fundamental class function of all of the three basic groups of the socialist working class, i. e. even of those with which the economic, political and ideological indicators are disconnected.

Identical criteria are observed when analysing the influence of scientific and technological changes upon the intraclass differentiation of the proletariat on the one hand and socialist working class on the other hand. The scientific and technological revolution brings about shifts among the proletariat strata which, eventually, on condition of a purposeful, organized class struggle strengthen the basic body of proletariat, increase the significance of the working class struggle and ease waging the struggle.

In the socialist society the scientific and technological revolution makes the working class structure more complex, enables a faster surmounting of social differences and a more efficient solution of problems of differentiation within the class on the ground of a growing role of the class basic body. It helps forming a new type of worker: a creative, socially active personality is becoming a condition for attaining the goals offered by the scientific and technological revolution.

In conclusion the author discusses some problems of the intraclass differentiation according to social and economic, political, ideological and internationalistic criteria.